

Юр. Сірий
ДО ГІР! ДО МОРЯ!

КИЇВ — ВІДЕНЬ
ВИДАВНИЧЕ ТОВАРИСТВО „ДЗВІН“

ЮРІЙ СІРИЙ

ДО ГІР! ДО МОРЯ!

(КРИМ)

Оповідання з подорожі дітей

З 15 малюнками
і картою Криму

1922

КИЇВ — ВІДЕНЬ

ВИДАВНИЧЕ ТОВАРИСТВО „ДЗВІН“

В друкарні Христофа Райсера Сянів у Відні.

Сього року ми кінчили курс учіння в школі і сього-ж таки року зробили найбільшу подорож з своїм учителем. Ся подорож лишиться навіки для нас памятною. Вона буде завжди нагадувати нам про щасливі дитячі роки, про ті часи, що ми прожили під одною стріхою в товаристві між собою та учителем. Мимохіть хочеться записати все до подробиць з того, що було цікавого в цій подорожі, щоб через довгі роки прочитати і згадати ті щасливі дні, яких вже не вернеш ніколи. Згадати тих товаришів, що розійшлися по світу, і хто зна, чи зустрінуться коли-небудь зо мною. Згадати ту країну, де серце тьохкало від радощів, де, як каже наш поет О. Олесь, —

Вічне море, вічно ллється,
Не спиняється й на мить:
То об скелі сірі бється,
То пісні свої шумить.

Щасливий день.

Після Великодних свят сьогодні вперше ми зійшлися до школи. Поки сторож не покликав нас дзвінком, ми собі бігаємо й граємось на зеленій траві, що вже вкрила землю кругом нашої школи. Любо та весело на-дворі! Сонечко весняне ласкаво шле ясне, тепле проміння на землю, щечечуть пташки, гудуть бджоли, хрущі; навкруги біліють кучеряві садки, що вже розквітли ніжним цвітом. Кругом рай, та й годі! А нам ось-ось треба йти в хату і вчитись... Не хочеться, Боже, як не хочеться! Там тепер так сумно, тьмяно,— і глянути не хотілось би. Мені здається, що не я один почуваю сьогодні таку неохоту до школи, а й всі мої товариші, бо й вони так само зачаровані чудовим ранком, як і я.

Вже вдруге сторож вибігає з дзвоником на ґанок, а вони, мов і не чують, так загулялися! Далі виїшов сам учитель, Юрій Павлович, і гримнув, щоб усі збірались у школу.

Крик, галас сповнив хату. З розжоврілими обличчями, хапаючись, сідають всі по лавках, стукають, метушаться та гудуть над книжками. Спочатку нічого неможна зрозуміти з того галасу, але де далі галас зменшується. Більша

частина учнів, користуючись тим, що нема учителя, липають книжку й гуртуються коло вікон, розмовляючи про різні справи, далекі від учіння.

В словах кожного чути бажання вирватись на вільне весняне повітря.

Тільки й мови скрізь, що про весну та різні забави. Там радяться, яку забаву вигадати після вчення, там про подорож в неділю до камяної гори, що стояла, либонь, верстов за п'ять від нашого села, там про якусь иншу забаву змовляються. Гомін такий в школі, що й розібрати нічого неможна. А найбільше в тім кутку, де привід дає Іван Раденко. Обступили його, як попа перед причастям, а він так і сипе словами, та все щось доказує та вигукує, та руками вимахує на всі боки. Вже відразу видно, що хоче всіх переконати в чомусь, бо аж випинається на всі боки та говорить. Я наблизився до тої купи, де був Іван, щоб послухати тої розмови, бо такі, признатись, любив Івана. Се був мій найкращий товариш. Здатний на всякі вигадки, завязаний до усяких подорожів, та щиро правдивий. Одно тільки в ньому було кумедне — запальний дуже та скорий на вчинки. Все, бач, за думкою своєю любив поспішати. Надумає що-небудь таке і пішов робити, не обміркувавши доладу. Ну, иноді й виходить, як кажуть, на сміх курям. А проте часто й до ладу в нього виходило все, бо він вже такий, що, почавши, не покине свого, аж поки до кінця не доведе. Упертий такий був, що аж дивував усіх, а проте його любили всі, бо товариш був щирий, правдивий, до всіх однаковий.

— А знаєте, що ми зробимо? — чую вигукую Іван Раденко.

— А що? — кажуть на відповідь.

— Не будемо сьогодні вчитись, от що!

— Як то не будемо вчитись?

— А так, — будемо гуляти та й годі.

— Отаке вигадай! „гуляти!“ Он учитель казав, що скоро іспити будуть і треба вчитись, щоб скінчити школу, — зауважив хтось із хлопців, що стояли поруч з Іваном.

— Та й хто б то пустив його гуляти?

— Хто? Учитель пустить! От побачите. Адже він обіцяв, що поведе нас весною в поле, а тепер і єсть весна. Давайте тільки попросимо його гарненько.

— А й справді, попросимо! Попросимо!

І всі загули, як бджоли в удіку.

— Але-ж коли хочете, щоб пустив, то сидіть тихо, щоб не розсердити вчителя, — гукнув Іван до всіх, хто був у школі. — Ну, сідайте на свої місця і сидіть так тихо, щоб чути було, як і муха пролетить, а то я й просити не буду.

Звичайно, кожному хотілося вирватись із школи на свіже весняне повітря, і в школі зразу-ж запанувала тиша. Тільки й чути було, як Іван ходив поміж партами та циткав навіть на тих, хто ненароком кашляв.

— Всі будемо просити, — промовив Іван, зачувши, що йде вчитель, і швиденько сів на своє місце.

Вчитель увійшов похмурий. Стали на молитву. Обличчя Юрія Павловича не подавало нам ніякої

надії, і ми певні були в тім, що Іван не насмілиться його й просити.

— Сідайте! — сказав учитель після молитви.

Всі сіли, але Іван стояв, і над всіма товаришами видно було його чорну кучеряву голову.

— Сідай, Іване! — звернувся до нього вчитель.

Іван кашлянув, переступив з ноги на ногу, мнявся, але не сідав.

— Сідай, кажу... Чувш?

— Ми хочемо гуляти, — випалив Іван замість того, щоб сісти, і счервонів увесь, як жар.

— Як то гуляти? — здивувався вчитель.

— З вами. Усі хочать... Ви-ж казали, що весною підемо...

— Просимо дуже! Підемо! — залунало навкруги.

Всі повставали просити вчителя.

— Сідайте! Сідайте, кажу вам... — гримнув учитель.

— Поведіть!... — правив Іван, так то вже благуючи. І вже сам, бо всі інші сіли і мовчки дивилися, що буде з Іванового прохання.

— Та що ти вигадуєш? Он за два тижні зовсім розійдетесь і тоді гуляйте скільки хочете, а тепер треба вчитись. Екзамени он скоро будуть. Ну, сідай.

— А ви-ж казали, що поведете, — вже не просячи, а докірливо в пів-голосу сказав Іван і сів, похнюпивши над партою голову. Дуже йому було неприємно, що вчитель odmовив, а найбільш ніяково почував він себе перед товаришами. Йому здавалось, що всі дивляться тепер на нього з насмішкою, і він боявся глянути на своїх товаришів.

— Достаньте книги! — звелів учитель.

Заляпали віка над столами, зашелестіли листочки книг. Почали читати. Спочатку все йшло якось то мляво. Здавалося, що думки і увага школярів залишилися десь на дворі і вільно гуляють там, під сяєвом сонця, між буйними садками, серед співу пташок та гудіння бджіл.

Се помічав і учитель і через пів-години звелів закрити книги і сховати їх в шухлядки парт. Се означало, що далі буде йти якась розмова. Юрій Павлович часто, помітивши втому або не-увагу учнів, переривав на який час те, що значилось в розпису уроків, і заміняв його розмовою. Для нас се завжди було найкращим часом, який ми проводили в школі. Розмови ті тяглися іноді не годину, а довго-довго. І час проходив якось то непомітно, бо всі слухали з захопленням та ловили кожне слово з тих розмов. Так було й на цей раз. Учитель почав оповідати нам про різні країни, про те, як люди там живуть, яка краса там під сонцем. Своїми оповіданнями про різні країни він завжди будив у нас якесь невідоме бажання полинути кудись далеко-далеко і глянути очима хоч раз на ті казкові чарівні царства. Сьогодні оповідав нам учитель про гори та море і своїм оповіданням примусив нас забути не тільки про гульню, а навіть і про те, де ми зараз сидимо. Своїми словами, мов на легких крилах, переніс він нас туди, де над безмежним простором води схилилися рядами височезні гори, вкриті рясно-зеленими деревами або білими кучугурами снігу. Уявлялась якась безмежно-велика жива істота, що

нашіптує якісь чарівні казки, та співає могутні пісні велетням горам. А гори ті, як старі похмурі діди, слухають ті пісні і одірватись не можуть, а стоять в задумі та дивляться в те море. Учитель скінчив. Кілька хвилин в школі панувала тиша, всі ніби то ждали продовження оповідання.

— Щасливі ті люди, що там живуть, — не промовив, а зітхнув Іван. Він забув вже і про гульню і про степ широкий, куди так хотів сьогодні піти, а перенісся думками в ті країни, про котрі оповідав учитель.

— А нам і поглянути не доведеться на ту красу, — зауважив хтось із хлопців.

— Бач, чого схотів! — вихопилося разом кілька голосів. — Може ти й жити там схотів би?

— Де вже там жити! Ті краї не про нас мабуть, — зауважив Іван, — а подивитись хотілося-б он як!

Учитель в сей час ходив і, слухаючи наші розмови, ніби то замислився над якимсь дуже важним питанням.

— Ш-ш-ш! Тихо! — звернувся він до нас по кількох хвилинах.

В клясі всі замовкли.

— А дуже хотіли-б ви бачити ті місця, де єсть гори та море? — запитав він і, не дожидajući відповіді нашої, сказав:

— Коли хочете, то це не так трудно зробити, аби ваша охота на це була.

Ми так були здивовані його словами, що не знали, що й сказати, і тільки дивилися на нього очима, повними бажання почути, як це можна зробити.

— А от як скінчимо іспити добре в цім році, то й можемо зробити подорож таку. Тільки вже не в поле, як того хотів сьогодні Іван, а в Крим, де можна побачити і гори, і море, і життя не схоже на наше степове, — відповів учитель на наше здивованне мовчання.

— Як то? В Крим поїдемо? — не сказав, а випалив Іван і підскочив з місця, як куля. Очі йому горіли радісно. Він забув навіть, що в школі сидить. Його радість, як море, розлилася по всіх учнях, схвилювала всіх, наповнила душі несподіваними радіщами. Голоси змішалися із сміхом. Всі говорили, раділи і питали вчителя, як це може так статись, щоб ми змогли поїхати в Крим.

— Але ви ще не радійте. Це ще тільки так я кажу. А може статись, що й не поїдемо, — облив нас холодом учитель. — Для того, щоб побачити Крим, треба з вашого боку багато де-чого зробити. От як ви зробите все, що я вам скажу, то, можливо, що й поїдемо.

— Кажіть, кажіть! — загомоніли всі разом, — кажіть, ми все зробимо, аби тільки поїхати.

— Йй-Богу, все зробимо, щоб тільки не звеліли ви, — вигукував Іван голосом, повним радості та благання.

— Ну, сідайте-ж і слухайте. Для того, щоб поїхати в Крим, треба скінчити з успіхом школу. Тільки той поїде, хто не лишиться на другий рік.

— Видержимо, видержимо! — загули всі з надією.

— Ну, ото-ж глядіть; а потім для того, щоб поїхати, треба ще й грошей, але про це ми

поговоримо опісля. Я виражую, скільки потрібно буде кожному, а тоді, як зможете ви дістати такі гроші, то й поїдемо.

Нам в цей час здавалося, що ми дістанемо на таке діло таку силу грошей, що не тільки вистачить на те, щоб поїхати в Крим, а навіть вистачить обїхати всю землю, і ми найменше про се думали.

Не знаю, як і досиділи ми того дня лекцію. Всі були надзвичайно схвильовані радістними надіями на подорож до Криму.

А як вийшли з школи, то такий гармидер підняли, що аж луна розлягалася далеко навколо.

Йдучи додому, тільки й говорили про майбутню подорож. Кожний будував пляни тої поїздки, кожний був уже переконаний в тім, що він видержить іспити і поїде в країну, про яку ще кілька годин тому марив, як про щось недосяжне.

Збори і перший день подорожі.

Як свята великого дожидали ми кінця іспитів.

Обітниця Юрія Павловича повезти нас у Крим заповнила все наше життя. Чи зберемось гуртком на вулиці після вчення, чи в класі, — тільки й розмови, що про Крим. Які тільки гадки не снувалися в наших головах про цю мандрівку!

А найбільш за всіх думав про це Іван. Він навіть поводитись почав зовсім инакше: то було тільки й чути, що його вигадки та жарти, часом було й до вчення брався аби-як, а тепер то й книжки з рук не випускав! Все дбав про те, щоб

краще видержати іспит, бо Юрій Павлович пообіцяв тільки тих взяти, хто не лишиться в класі на другий рік.

Отже настали й іспити.

Боязно було. Якись пани поприїзжали. Все в мундирах з блискучими ґудзиками. І здавались такими суворими та непривітними, що аж холодно робилось од їх поглядів. Викликали нас по черзі до столу і питали про те, чому вчив нас Юрій Павлович. Де-які відповідали сміливо і голосно, а де-які тільки блимали очима та трусились. Особливо не пощастило Іванові. Він ніяк не міг зрозуміти мови великих панів і на їх питання тільки червонів. Коли-б не Юрій Павлович, то напевне довелось би йому бачити Крим так, як мені торішній сніг.

— Что-ж, не подготовлен для слѣдующаго класса? — запитав екзаменатор учителя.

— Ні, він хлопець досить спосібний і свідомий, — одповів Юрій Павлович.

— Так чому-ж він мовчить?

— Певне, не добре розуміє запитання, бо звук більш розмовляти по-своєму.

А й справді, Іван ніколи не закидав на панський лад в розмовах. Все рубав по-своєму. Частенько доводилось йому й нарікання вислухувати від учителя, що мовляв „не тямиш по-руськи і двох слів сказати“, та се мало допомагало.

— Ну, то питайте його так, щоб зрозумів, — сказав незадоволено екзаменатор.

Учитель почав питати, і Іван на все одповідав досить гарно, тільки по-своєму.

— Нічого, — зауважив один з панів, — тільки треба одвикнути од таких слів, як „що“, „га“, і взагалі треба говорити по-руські, а не по-хохлацькі. Довольно с тебе, видержав, — закінчив він.

Іван, як опечений, повернув до свого місця і сівши рядком зо мною, промовив:

— Ну її ухоркали! Аж душно стало.

— А чого-ж ти мовчав, коли тебе питали? — спитав я його.

— А я знаю, що вони казали? Коли-б питали по-нашому, то я-б усе їм розказав, а то одвикай од „що“ та „га“. Як же! Щоб сміялись дома. Хіба я городовик який, чи пан, що буду їм балакати по-руськи? Ні вже, се річ даремна, — закінчив він, натягаючи свою торбинку на плечі, щоб вийти з класу.

Останнім на іспитах був — я. Теж довелося напекти досить раків, не розуміючи, чого вимагають екзаменатори, але про те вийшов з певністю, що не лишився на другий рік в тій самій класі.

*

На другий день ранком ми всі вже були біля школи й дожидалися, поки вийде Юрій Павлович сказати, хто видержав іспит, а хто лишився на другий рік.

Ось і Юрій Павлович вийшов. Поздоровкався та й гукає:

— Ну, діти, можу вас поздоровити! Всі видержали іспит.

— А в Крим поїдемо? — залунало навкруги.

— Поїдемо. Тільки на це треба грошей зібрати. Я вже вистарвся на вільготний проїзд по залізниці, але на харч і инше треба зібрати рублів по п'ять на душу.

— По п'ять рублів! Ой-ой-ой!... Як-же ми їх здобудемо? — Ми тільки поглядали один на одного... Се така сума, що подорож до Криму почала здаватись нам якимсь-то незбутнім сном...

— Що? не здобудете?

— Навряд, — сказав Іван, — на се батьки не згодяться.

— Ну, принаймні хоч хто може. Я зібрав на се яку сотнягу від де-яких добродіїв, та цього не вистачить.

Через тиждень, після великого випрохування у батьків грошей, ми таки зібрались знов біля школи, раді та веселі.

Рушили ми на вокзал. Зовсім, як подорожні люди, з торбинами; а в торбинах — хліб, сало, всяка річ, потрібна в дорозі.

Коли ми прийшли, поїзд уже стояв на поготові, а паровик, причеплений спереду, важко попихував, ніби набіраючись сили. Нас посадили в задній вагон, і через кілька хвилин ми вже простували серед зелених степів, укритих хлібами, до міста Катеринослава.

Не буду казати, як їхали в вагонах, бо це буде довго. Аж ось і приїхали до великого міста.

— Станція Катеринослав! — залунало всюди.

Поїзд стоїть дві години.

Щоб не гаяти даремно часу, ми з Юрієм Павловичем пішли оглянути місто.

Над широким Дніпром розлягається це величезне місто. Кругом заводи з високими димарями; день і ніч випускають вони дим, що аж хмарою стоїть.

Вулиці в Катеринославі широкі; рівними рядами, по обидва боки вулиць, стоять високі будинки. По вулицях невинний шарварок, сила людей! В повітрі розлягається гомін, неначе великий ярмарок, що буває у нас на Покрову.

За той час, поки поїзд стояв на станції, ми встигли сходити в один садок, що розрісся по кручах над Дніпром. Зветься той сад „Потьомкинський“. Юрій Павлович розказав нам, що місто се заснував князь Потьомкин. Він жив ще за цариці Катерини і часто мандрував по цих місцях, до козаків Запорозжців, на Січ. Його Запорозжці звали „Грицьком Нечосою“ і вважали за начальника цього краю.

При початку саду стоїть ще й тепер великий білий будинок, і зветься він „Потьомкинським дворцем“. Ми дуже хотіли подивитись, як то там в середині, та зайти туди неможна було, і ми пішли в сад. Перший раз я побачив Дніпро. Широкою стьождкою тече він під високою кручею і полоще круті береги сивою водою. Подекуди а-під води виглядає гостре велике каміння. Вода в несамопитій течії бється об це каміння, крутиться і, вкриваючись його кучерявою піною, звертає вбік під напором другої хвилі.

— Отут би скупатись! — вигукнув Іван.

— Коли не шкода життя, то можна, — відповідає учитель. — Течія Дніпрова в цім місці така

велика, що дуже багато треба сили, щоб вдержатись проти неї.

— А чи скрізь Дніпро так швидко тече? — спитав хтось із хлопців.

— Ні. Бо і в Дніпрі так само, як у всякій річці, вода тече не скрізь однаково. В інших місцях то навіть і не помітно, що вона тече. Здається, ніби стоїть на однім місці. Це від того, що дно в річці не скрізь однаково похиле. В деяких місцях воно рівне, як площа, і там вода, звичайно, тече тихо. В інших же місцях нахил дна дуже крутий, і там вода тече так швидко, що її вдержатись проти неї неможна. От хоч би й Дніпро. Вода тут тече прудко тому, що дно похиле, а нижче, верстов за сімдесят, за порогами, вона розливається широко навкруги, і течії зовсім непомітно.

— А що-ж то таке *пороги*? — запитав я.

Пороги — се величезне каміння, що лежить рядами через Дніпро. Воно в багатьох місцях висовується з води і таким чином затримує воду. Та хвиля своєю силою і під натиском тієї води, що раз-у-раз прибуває, вишукує такі місця, де каміння не щільно прилягають одно до одного, проривається й падає з каміння, шумить, аж гуде!

Один з таких порогів на Дніпрі зветься *Ненаситець* або „Дід-пори́г“. Між иншими порогами він найбільший і уявляє з себе таку дивну силу, що хто побував там хоч раз, то вже ніколи не забуде.

Вода там, розігнавшись по похилому дні, бе своїми грудьми об каміння, що лежить купами

через всю річку. Вдарившись, вона розлітається високо в повітрі маленькими краплями. За першими хвилями б'ються об каміння другі, а їх наганяють знов інші. Не знаходячи виходу, вода крутиться і піниться, а проскочивши де-небудь між камінням, білою гривою падає й реве, як могутня істота. Не дурно мабуть і прозвали поріг „Ненаситцем“, бо багато забирає він що-року живих істот. Хто попадеться в ту страшну пельку, тому вже немає вороття! Вода буде тішитись ним, розбиваючи об каміння.

Може нам доведеться побувати коли-небудь і коло Ненаситця, а поки-що поспішаймо, хлопці, до залізниці, щоб часом не спізнитись на поїзд.

Добре, що Юрій Павлович отак нагадав у свій час. Трохи-трохи не спізнилися ми на поїзд. Тільки встигли увійти, зараз же засвітив паровик, і знов поїхали ми, — далеко, далеко від рідного місця, в той край, що нам так хотілось побачити.

Переїзжати довелось нам через Дніпро по величезному залізному мосту. Сонце вже заходило, і проміння грало по дніпрових хвилях, а він і праворуч і ліворуч простягся довгою, жовтосірою стовпою, несучи далеко свою неспокійну воду.

Відіхавши геть од міста Катеринослава, ми почали лаштуватись до сну, щоб раніш встати, бо Юрій Павлович казав, що рано будемо переїздити через затоку Сиваш в Крим. Дуже нам хотілось побачити, що то за затока така!

Лягаючи, кожний прохав, щоб хто перший прокинеться, розбудив інших.

Всі хотіли швидко заснути; та під вражінням того, що бачили сьогодні, сон якось не брав нас.

Де-які повідводили голови та завели з Юрієм Павловичем розмову про те, що бачили в Катеринославі. Вже підїзжаючи до Олександрівська, заснув я і не чув, чим скінчилась та розмова. Знаю тільки, що постановили що-вечора після подорожі згадувати, хто що бачив цікавого і що кому особливо сподобалось. Крім того, порішили купити десь по дорозі зшиток і записувати туди все те. По дорозі проїздили ми міста Олександрівськ і Мелітополь, та я спав і не бачив, що то за міста.

Коли я прокинувся, вже було зовсім видно. Де-які хлопці натягали вже на себе убрання і голосно гукали на тих, що ще спали.

Через кілька хвилин всі ми вже були одягнені і поприпадали у вагоні до вікон, як мухи. Навкруги простягався безмірно широкий степ. Сонце витикалося з лівого боку і золотило ясним промінням степ.

— Піски! піски! — почали гукати з усіх боків.

— Ну, діти, зіїжаємо на смужку, що лежить через затоку Сиваш, — сказав, увіходячи до нас, учитель.

Поїзд і справді виїхав на вузьку піскову смужку і потихесеньку подавався наперед. По обидва боки була вода і мало не торкалась до коліс.

Проти сонця тая вода вилискувалась і вся була гладенька, як дзеркало.

— А яка біла вода! чи в морі скрізь вона така? — спитав хтось із хлопців.

— Ніби-то замерзла, — така гладенька, — сказав Іван.

— Придивіться лишень гарненько, — може й справді замерзла, — сказав Юрій Павлович.

Справді, вода була вкрита шкоринкою, неначе пришерхла кригою. Це нас дуже здивувало, і ми не знали, що воно за явище. Тільки-що проїздили зеленим степом, а тут — крига! Сонце гріє в вікна, а вода замерзла!

— Та невже-ж це тут вода замерзла? — мовив Іван, сам собі не ймучи віри, дивлячись на учителя.

— Та ні, не замерзла, — сказав, сміючись, Юрій Павлович. — Те, що вам здається за лід, — зовсім не лід.

— А що-ж?

— То сіль.

— Яка сіль?

— Та звичайна! та, що ми їмо.

— Сіль!? Дивись! — чого-ж вона на воді не розтає?

— А я зараз вам розкажу про це. Тут хтось питав, чи скрізь в морі така вода біла, як тут. На це можу вам сказати, що ні. Та далі, побачивши море, ви й сами се скажете.

— Хіба це не море?

— Ні, це *затока Сіваш*, а праворуч від нас полягає вузька смуга землі. Вона поділяє два моря: Азовське і Чорне і зв'язує Крим з тим суходолом, де ми живемо. Тому та смужка і зветься *шия*! Ото-ж затока Сіваш дуже мілка і має в собі так багато соли, що вона вся не може розтанути і тому береться шкоринкою зверху.

— Взагалі треба вам сказати, що вода морська на смак не схожа на ту, що в річках. Тую ми пемо, а морську воду пити неможна через те, що вона солоня й гірка, бо має в собі багато соли й інших річей. Звичайно, соли там не видно, бо вона розтала в воді, у великому морі. А коли та вода попадає в ці затоки, де дуже мілко, то під сонцем вона підіймається паром вгору і її все поменшується, а разом з тим вона робиться все більш та більш солоною і густішою, а далі доходить до того, що сіль зсідається в маленькі купочки й розстиляється зверху шкоринкою. Ви може чули, що чумаки їздили в Крим по сіль? Так отсе зараз ми і проїжджаємо ті місця, де здобувають сіль і де її брали чумаки.

— Але чого-ж вона не розтає, коли під нею ще є вода? — запитав знову Іван.

— А тому й не розтає, що її дуже багато. Візьміть, наприклад, миску, налейте туди води, а потім насипте багато соли. Спочатку сіль буде розтавати, та коли її дуже багато, то дійде до того, що вона, розтаючи, починає збиратись в купочки, посяде рівненькими брусочками на дно, а то застелить і воду зверху, коли її буде дуже багато. Так само й тут. Частина соли осідає на дно, а частина шерхне над соляною гущою, неначе шкоринкою.

Переїхавши через Сиваш, ми знову побачили по обидва боки рівний степ. Це вже був Крим. Ми дивились у вікна, шукаючи чого-небудь надзвичайного, але рівний степ мало чим відрізнявся од наших степів. Тільки й того, що у нас скрізь

він засіяний хлібом, а тут, замість того, росте трава, і тільки де-не-де простягаються смужки, засіяні хлібом.

Надивившись на степ, вкритий переважно травою, ми взялися до сніданку. Сонце вже підбилося височенько. Поїзд собі все біг та біг.

Одноманітна площа землі, що тяглася з боків нашого потягу, де-не-де переривалася невеличкими озерами. Проти сонця вони вилискували, як скло, і відбивалися різними кольорами.

— Дивіться, хлопці, яка хмара встала, он! — гукнув Іван, глянувши у вікно.

Ми всі кинулись до вікон і побачили, що на схід од нас небо закрито якоюсь то сизою хмариною. Вона ніби відрізнялася од неба і стояла нерухомо. Та потім виїшло, що то були не хмари, а видніли здалеку гори. Між ними яскраво відрізнялась Палат-гора або „Чатир-даг.“ — Нам здавалось, що вона дуже близько від нас, та вчитель сказав, що до неї буде ще верстов з 60; здається близько через те, що повітря тут дуже чисте.

— Отсе ми зараз приїдемо до Симферополя, а там ще 40 верстов до Чатир-Дагу буде, — сказав Юрій Павлович. — Завтра ми може дістанемось до тієї гори, а тепер збирайте свої речі, бо зараз буде Симферополь. Це головне місто в Криму і нам слід його розглянути, перш ніж підемо в гори.

Поїзд наближався до станції, і ми поспішали зв'язувати свої пакунки. Гомін та смішки веселі лунали на весь вагон!

Від Симферополя до Алушти.

Сонечко вже підбилося під обідню пору, коли ми приїхали в Симферополь. Після довгої подорожі й сидіння хотілось вискочити з вагону і побігати, як то бувало ми робили після вчення в школі. Але нас застеріг учитель, щоб поводитись тихо і держалися купи.

Ми вийшли один за другим і пройшли на той бік вокзалу. Перед нами простягалось багато високих будинків.

— Це те місто? — запитав Іван.

— Еге-ж, Симферополь, — одповів учитель.

— Яке чудне назвисько.

— Бо чуже, грецьке. Його так назвали після того, як прилучили Крим до Росії. Як перекласти це слово на нашу мову, то вийде — „місто збірання“ (*Симферо* — збіраю, *поліс* — місто).

Ми всі свої клаунки зложили на станції, а сами пішли оглянути Симферополь, купити де-що з харчів на дорогу і знайти візників.

Перш за все ми оглянули в Симферополі природничий музей. Боже, чого тільки нема в тих кімнатах! Маняки (подоби) різних звірів, які тільки є в Криму, старанно розставлені тут під шклом. Он, мов живий, дивиться вовк кудись в далечінь, он лисиця, що піймалась ланкою в сітьце, дивиться, з одчаю вищиривши зуби; он там заяць простягся під кущем, там ховрашок сидить в ростинах, — та всіх звірят і переказати неможна. Трохи вище розміщено птиць, що живуть в Криму, і всі вони так добре зроблені, що здаються живими і ніби

застигли тільки на мить над своїми справами. Крім маняків птиць і звірів, є тут риби, плазуни, жуки, метелики, рослини, зразки всякого ґрунту Кримського півострова. Особливо-ж багатий відділ жуків та комах. Нам казали, що тут зібрано різних жуків з усього світу.

Музей нас так зацікавив, що ми забули про все. Ми все розпитувались то про це, то про те і слухали, слухали все, що нам говорив учитель та наглядач музею. Перед очима вставало ціле життя кримських звірят і рослин.

З музею ми вийшли в місто, щоб оглянути його.

Оглядаючи місто Симферополь, ми помітили, що воно значно менше за Катеринослав, але цікаво те, що тут можна бачити різних людей. Не дурно мабуть і зветься воно Симферополем. По улицях вештаються різні люди в своїх убраннях, а найбільше татар. Ми перший раз бачимо цих людей. Вони зовсім не схожі на нас. Обличчя здебільшого жовтосірі, носи широкі, очі вузькі.

На базарі, куди ми пішли купити харчів на дорогу, стояв такий гук від гомону татар-крамарів, що нам аж сумно робилось; ми поспішали справитись швидче.

— Ну, все вже! тепер треба тільки знайти вівника та і в дорогу, — сказав учитель.

Як на те, тут стояло багато гарб, і через яку годину ми вже складали свої речі на три гарби, що підрядилися везти нас до Чатир-Дагу.

Сонечко вже звернуло з півдня, коли ми вийшли з Симферополя. Вітрець тихий подихав

і колихав зелені хліби: вони далеко простягались по обидва боки дороги.

Коні тупали помалу, не звертаючи уваги на погейкування візників. Ми всі розмістились, де хто міг, і завели пісню. Отак собі то співали, то сміялися, то згадували, що бачили, що було в Симферополі. На думку приходили всякі вигадки, — до них же найбільше докладав Іван.

По дорозі, що простяглась найбільш по-над берегом річки, ми часто злізали з гарб, похапцем рвали чудові квітки, всякі-всякі, що росли по-між зеленою папшею, і таким чином не чулись, як і вечір настав.

— Курлюк-Су! Курлюк-Су! — загомоніли візники.

Ми підїзжали до поштової станції.

— Тут будемо ночувати. Знімайте своє манаття! — сказав нам учитель.

Сонце зайшло вже. Тихий та теплий вечір спустився на землю. Мов у зачарованім царстві, почували ми себе в цьому місці. Навкруги — маленька площа, вкрита темно-зеленою травою. Поміж нею — білястою стьожкою веться струмочок і зникає між величезними деревами під пагорком. Той пагорок і є початок високостей Чатир-Дагу. За ним підіймаються гори все вище та вище і кінчаються десь далеко в тумані, нагадуючи якісь надзвичайно великі хвилі.

Ми поспішали складати свої пакунки в сінях у великому татарському будинку, щоб скористуватись чудовим вечером і оглянути це місце.

Юрій Павлович почав клопотатись про вечерю. Купив у татарина цілого барана і за поміччю

де-кого з хлопців варив куліш. А ми розбрелись по луках, перегукуючись. Горн здавались так близько, що де-які хлопці за приводом Івановим майнули туди, в надії збігати до вечері. Але скоро повернулись, не досягнувши й до найближчого пагорку.

— Ну, що? — запитали ми їх, стоячи кругом багаття, біля казанка з вечерю.

— Та далеко!.. А здається, мов близько...

— Завтра будемо там. А тепер збирайтесь до кулішу, — озвався Юрій Павлович.

— А де-ж Іван? — загомоніли.

Його не було між нами. Кричали, гукали, але відгуку не було.

Вечірня темрява насовувалась доволі скоро. Ми вже й повечеряли, а Івана все нема. Учитель почав уже непокоїтись і, гніваючись, все згадував Івана.

Ніч облягала темрявою землю. Дерева, що стояли за луками, здавались якимись страшними постатями. Боязно було відходити од товариства. Всі сиділи понуро кругом багаття і думали, куди-то подівся Іван.

— Ага, попався! Ні, не вирвешся! — загомоніло з того боку, де були горн; чутно було, як шелестіла трава.

Не встигли ми добре зрозуміти, що то за голос, як поруч з нами, мов з землі, виріс Іван; він держав щось обома руками.

— Ти де тинявся? — гримули всі в один голос, — он вечерю прогавив!

— Зайців ловив! Ось бачите, якого красун-

чика притирив! — одмовив Іван, показуючи нам маленького зайчика.

— Тю, дивись, — і справді заяць!

— А вже-ж що заяць, — тільки молоденький. Спав, а я його й насів.

Ми обступили Івана і розглядали зайчика. А він, сердешний, тремтів з переляку і щулив свої довгі вуха.

Дуже вже пізно було, коли ми, пустивши зайчика на волю, розмістилися у хаті в татарина й поснули.

*

Ще й сонце гаразд не зішло, а ми всі були готові до подорожі на Чатир-Даг. Треба було за день перейти через цю гору і дістатись до міста Алушті. Гарби з нашими речами поїхали гостинцем до Алушти, а найнятий провідник татарин повів нас через ліси і пагорки до гір. Уже через годину ми таки добре поморились, та нам же треба було дістатись до найвищої гори. Ото-ж, не дивлячись на пекучий день, ми поспішали за провідником.

В обідню пору ми вже були коло *сталактитових печер*. Їх тут дві. Одна зветься *Суук-хоба* (суук — холодна вода; хоба — печера), а друга — *Бінбаш-хоба* (печера тисяча-голів). Перше оглянули ми Суук-хобу. За зеленими деревами чорніє велика відтулена дірка в скелі. То ворота чи прохід в печеру. Нас повело туди татарча, що з батьком пасло тут „шматок“ овець. Темрявою і холодом віє з тієї печери. Ми йшли великим проходом, тримаючись один за одного. Навкруги — темно як уночі!

Раптом засяяло світло. То вчитель запалив

нитку *магнія*, що купив у Симферополі. Світло осяяло величезний палац. Від здивовання ми заніміли. Перед нами явилась якась дивовижна світлиця. Що це в ній за стеля така чудна? Стремлять якісь гостряки, один біля одного, от як буває — лід понамерзає під стріхою; та довгі такі! в інших місцях аж до-долу звисають. А з долівки підіймались такі самі стовбурі; — ті згори, а ці знизу стремлять. Ото чудасія! Що це воно таке?..

— Це *сталактити*, — так вони звуться, оті, що повисли з стелі, — почав учитель, — а здолу підіймаються *сталагмити*.. Складаються вони переважно з вапни і повстають ось від чого: та вода, що падає з хмар на землю, увіходить в ґрунт. Вона зустрічає там шар вапни. Та вапна розтає від води і проходить разом з нею глибше. Пройшовши крізь ґрунт, краплі вапняної води збираються по-під стелею в печері; інші падають, а інші лишаяться на гостряках сталактитів. Вода потроху висихає, а вапна зсідається в кришталі, і таким чиним повстають оті гостряки, так звані сталактити. Сталагмити-ж, — оті стовбурці, що внизу, — повстають від того, що вапняні краплі води падають одна на одну, застигають, — то й виходять оті гостро-верхі стовпчики.

— Це так, як зімою, лід понамерзає під стріхою! — зауважив хтось із хлопців.

— Еге-ж, — точнісінько так! Тільки для того, щоб виробився такий сталактит, треба дуже багато часу.

З печери Суук-хоба ми перейшли через глибоку долину і увішли вузькими суточками

в другу печеру, — Бін-бан-хоба. Прохід тут дуже вузький і низенький. В цій печері теж повно таких сталактитів і сталагмитів, тільки вона ще більше вражає, ніж та перша. Зветься вона „печера тисяча голів“, кажуть, через те, що ніби-то в давні минулі часи сюди було загнано й замордовано голодом якесь ціле військо. І справді, ще й тепер там валяються останки людських кісток.

З печер ми рушили на найвищу гору — Чатир-Даг. Трудний це був перехід. Сонце звернуло вже з півдня. На небі ні хмариночки. Здавалося, ніби то хтось розтопив гарячий свинець і розлив його в повітрі... така була спека. Тиша була така, що все завмерло і застигло, як у дрімоті. Навкруги ні дерева високого, ні намету, ні будинка. Похила площа Чатир-Дагу ховалася десь далеко вгорі, і на тому похилому боці ми здавалися мабуть комашками, що надумали злізти на таку страшенну висоту, що й краю їй немає. Всі ми стомилися і вмірали від спраги. Пити так хотілося, що, здавалося, коли-б в цей час набрили на величезне озеро або на річку, то попринадали-б устами до неї і пили-б, доки й краплинки там не лишилося. Та, на жаль, води не було. Той радісний настрій, що був у нас рано, зник кудись, і втома лягла на наші обличчя. Не хотілося ні розмовляти, ні сміятись, ні думати. Навіть Іван, котрий рідко коли мовчить, тепер не випускав, як кажуть, ані пари з уст. Тільки один провідник наш, Менет, ішов бадьоро поперед та насвистував якусь татарську пісню.

Нас аж завидки брали, дивлячись на нього. Така

крута гора, що в де-яких місцях доводиться чіплятись за низенькі кущики різних рослин руками й ногами, щоб не скотитись в долину, а йому, тому Менетові, ніби то й байдуже. Йде собі, мов по рівному, оглянеться до нас, всміхнеться та й далі.

Іванові дуже хотілося не показати свої втоми. Він поривався все йти парівні з Менетом, але це повело до того, що він зовсім зморився і врешті лишився на цілі гони позад нас.

Годин за три-чотири ми перемогли всі труднощі, поборолі крутосхили Чатир-Дагу і були на самому вершечку цієї гори. Забулася в цю мить і тяжка подорож і втома. Радість невідомими струмочками лилася в серця пащі, а тихий вітрець обвівав прохолодою наші обличчя.

Навкруги, на кільканадцять верстов, простягся перед нашими очима Крим. Велика просторинь, перерізана в різних напрямках хребтами гір, далеко, там на півдні, впіралася в море. А воно, те море, повите млою, обнімалося з синім небом, або, як каже поет О. Олесь, —

„Гори дикі і суворі,
„Вічно горді-мовчазні,
„Зверху дивляться в простори,
„Де синіє синє море
„І зникає в далині.

Вершок Чатир-Дагу — гола площа. Трава тут росте не скрізь, а де й є, то зовсім маленька. На саміх верхівлі навіть і влітку доволі холодно, а в багатьох щілинах ціле літо лежить сніг. Між иншим, ми знайшли одну таку щілину і почали

їсти сніг, і тим задовольнили пекучу спрагу після довгого переходу.

Відпочивши на високій горі і надивившись та намилювавшись тим, як час від часу нижче нас проходили клубками хмарки, ми почали спускатися з гори і прямувати до Алушти. Дуже важко було підійматись на гору, але не легше було її сходити з неї. Маленькі камінці, що ніби-то невідомою рукою розсипані по крутім спуску, часто висковзувалися з-під ніг. Не вдержишся, то так і лешиш сторч головою!

Зморені, вже в пізній полудень дочували ми до татарського аулу *Корбекли*. Це татарське село. Та коли-б хто порівняв його з нашими селами, то нічого схожого не зміг-би знайти. Перш за все дивними на погляд здаються татарські хати. Вони трохи нагадують наші землянки, тільки нема на їх високої покрівлі, а сама тільки рівна стеля. На цих поверхах татари вільно собі ходять, працюють і проводять з сім'єю більшу частину дня. Будинки ті звуться у татар *саклями*. Через аул Корбекли, по улицах, вузьких і брудних, протікають з гір струмочки і несуть свою каламутну воду до Чорного моря.

В аулі Корбекли ми попрощалися із своїм провідником Менетом, подякували йому за ласку, підкрипілися молоком та хлібом, що добули в тамтешніх татар, і пішли прямим шляхом до Алушти.

По обидва боки цього шляху простяглися роськішні садки; підскуди ряслили грядки чудових квіток.

На кожнім ступні була якась новина, і ми не чулись, як підійшли до Алушти.

Немає слів, щоб розказати, яка-то була чудова картина, що з'явилась перед нашими очима, коли ми ввійшли в Алушту! По крутому спуску розкинулись будинки цього міста і доходили до берега моря. А море! Воно безмежно простяглося перед нашими очима і колихалось, ніби живе. Під промінням ясного сонця вода вилискувала блискучими кольорами, тремтіла маленькими хвилями і грала своєю вродою. Море маніло нас до себе і примушувало забути про втому, про день важкої подорожі.

— До моря! До моря! — гукали ми, забувши про себе, про те, що ми в чужому місті. Ми не чули нічого, не бачили, і поспішали один поперед одного до могутнього й чарівного моря.

Алушта.

В Алушті ми наважилися пробути цілий день, щоб докладно оглянути місцевість та спочити після переходу через Чатир-Даг. Притулок знайшли в земській школі.

Чудовий тихий вечір проганяв геть сон, впливав у тіло бадьорість і кликав на простір з хати. Ми ублагали вчителя, щоб пішов з нами після вечері до моря. Гарним здавалось нам море ще й тоді, при першій погляді на нього, перед заходом сонця, а тепер воно ще краще. Здавалось, ніби хтось переніс тебе в невідому чарівну країну й поставив у якийсь казковий, чудовий

куток землі. З одного боку — Чорне море, а з другого, по-за містом Алуштою, пів-кругом простягаються гори, а над усім тим чарівний повновидий місяць став серед неба і розкидає свої срібні проміння. І пригадується мимоволі вірш закоханого в Крим поета Олеся, де він каже:

„Осріблені місяцем гори блищать,
„Ім кедри і сосни казки шелестять,
„І дивні пісні їм співають вітри,
„Що нишком підслухали в моря з гори.

Думи рояться в голові, а море, як велитенська жива істота, ворухнеться, дише, здіймає могутні груди, полоще білястими хвилями беріг, грається береговими камінцями, шумить і ніби нашіптує якусь чарівну казку. Ту казку задумливо слухають гори, вкриті кучерявими густими деревами. В сутінках місячної ночі вони ніби надійшли до самісінького берега. Довго ми стояли, як зачаровані, стояли нерухомо, з такими думками, що їх не зміг-би висловити ніхто. Стояли мовчки, як перед чимсь святим і великим.

Пізно вже вивів нас учитель з мовчання, запрохуючи до хати.

Повертаючи до школи, ми тихо вели між собою розмову, раді та задоволені. Не хотілось лишати моря і йти в хату, — здавалось, що ніч ця пройде без снання, — такими бадьорими були ми всі. Але день ходьби і пізній час взяли своє. Не встигли ми гаразд вкластися, як сон уже розвівав над нами свої легкі крила, переносив в інше царство і доповняв дійсність чарівними малюнками.

Море місясної ночі.

— Вставай! Вставай! — залунав чийсь голос над нашими головами. — Ранок уже! Сонце зійшло!

Ми не раді були такому вигукуванню. Стомлені за вчорашній день ноги ще не зовсім відпочили. При кожному рухові вони боліли і здавались важкими, як гирі.

— А-ну, жвавійш, хлопці, одягайтесь, — сніданок готовий, — гукнув у двері вчитель.

— Та ноги болять! Ще трохи спочинемо, — зауважив котрийсь із кутка.

— Нічого. Розходитесь, то перестануть боліти! Вставайте, хто не хоче спізнитись. Зараз ідемо оглядати Алушту і місцевості навколо неї.

Такі слова примусили кожного жвавійш заворушитись, бо нікому не хотілось zostатись позади товаришів. Через яку годину ми вже вийшли на вулицю, щоб оглянути до сніданку місто.

Алушта місто невелике і нагадує більш велику слободу. Та її містом (городом) вона стала тільки

з 1902 року, а до того часу була селом. Вона визначається тим, що уявляє з себе гарне місце і приваблює на кожне літо багато людей з ріжних, близьких і далеких місцевостей. Переважно сюди приїзджаять слабі на груди, щоб покупатися в морі та подихати чистим повітрям. Повітря тут дійсно дуже чисте, бо тому спрієє з одного боку море, а з другого — великі площі садів та лісів. Особливо цікавого, що-б звернуло нашу увагу, в самім місті нічого нема. Нас манило те, що за Алуштою. Зелені площі лісів, що хвилями деруться до верхівель гір, здавались нам зачарованим царством. Проти ранкового сонця вони, вкриті тонкою сизою наміткою, ніби то ховали в своїх гушавинах ту таємницю, що і нам саме бажано було бачити.

— А скоро ми підемо в гори? — запитав Іван. Йому, видно, не дуже до вподоби була Алушта.

— А ось поснідаємо та й рушимо. Звичайно, далеко не будемо заходити, а оглянемо тільки ті місцевості, що полягають між Алуштою та горою Демерджі.

Між иншими горами — Демерджі особливо велике вражіння зробила на нас. Вся вона складається із сірого каміння, і місцями поверхня її (особливо боки схилів) вкрита ріжними рослинами. В багатьох місцях видніються великі щілини, що повстали з ріжних причин. Ці щілини нагадують якісь фантастичні помешкання і малюють в нашій уяві якихось не менш фантастичних мешканців, що лишили свої захистні куточки тільки на час нашого перебування на цій горі.

Поміж щілинами в багатьох місцях розкидані великі каміння, різноманітні по своєму дивовижному вигляду. Де-які з них нагадують живих істот з якогось казкового краю. Особливо вражає своїм виглядом одна велика скеля, котру найкраще видно з гостинця (шосе), що проходить повз гору Демерджі. Здається, ніби зверху гори сидить надзвичайно велика жіноча постать, вилита з металю. Ця постать нагадує царицю Катерину II, а тому й гора ця зветься ще Катерин-гора.

На верхівлі Демерджі особливо цікаво поглянути було нам на один колодязь, що красувався між багатьома іншими, до нього подібними. Цікавість та в тому, що цей колодязь бездонний. Скільки-б не дивився в чорну його пельку, скільки-б не напружував очей, а дна побачити годі. Пробували кидати каміння туди і ловити ухом згук, що вчується від того, коли вдариться камінь об дно, але і це було даремним. Камінь поринав в темряві і ніби застигав там в темному повітрі нерухомо, бо не чути було ні згуків, ні шелесту.

Цілий день ми ходили по цих горах та купалися в соняшному повітрі. Тільки над вечір помітили, що з моря, мов отара білих овець, почали здійматися хмарки і застеляти небо. Хмари посовувались так хутко, що через пів години майже все небо закрилося ними. Це примусило нас подумати про домівку, бо боялися опинитися під дощем. Ми почали збиратися додому, і тут були здивовані надзвичайним явищем.

Раптом Іван закричав не своїм голосом і підскочив до гурта хлопців, що розглядали з учителем якогось камінця.

— Що? Що таке? — звернулися ми до нього.

Але він, ввесь блідий, нічого не говорив, а тільки дивився кудись в далечінь неба.

— Чи не вкусила часом гадюка тебе? — запитав стурбовано вчитель.

Іван крутнув головою і підняв руку, показуючи на небо, вкрите хмарами. Всі зори звернулись туди.

— Свят!! Дивіться! — промовив Іван якось то пошепки.

Між хмарами вбік од нас ми побачили велику гору і на тій горі купу людей.

Якийсь жах і невідоме почуття обгорнули наші душі.

Ми не знали, що робити.

— Не жахайтесь, — звернувся до нас учитель, — а краще придивіться, чи не побачите ви в тій купі людей чогось подібного до нас?

Ми почали пильно дивитись і помітили, що справді гора, що з'явилася в хмарах, нагадувала гору Демерджі, а купа тих людей була подібна до нас.

Це нас ще більше здивувало, і ми дивились на учителя запитливо, чекаючи від нього пояснень.

— Щасливі ви хлопці, що на свої очі побачили це явище. Воно зветься фатаморґаною, то-б то приви́дом. А дивуватись тут нема чого. Це тільки відбитка в хмарах або в повітрі, заповненому водяною парою, того, що єсть на землі. Ви

не дивуєтесь, коли бачите своє обличчя, заглядаючи у відро з водою або в дзеркало. Так і тут не треба дивуватись, бо то тільки, кажу, одбитка тої гори, на котрій ми стоїмо, з тим, що на ній єсть.

Довго, як зачаровані, стояли ми перед цим явищем і тільки тоді рушили в дорогу додому, коли воно розпливлося в повітрі і зовсім зникло.

Оглянувши за день цю гору і де-які місцевості коло Алушті, ми повернули вже пізно до свого помешкання, щоб лягти спочивати, бо на завтра призначено було — перехід до Гурзуфу.

Дорога до Гурзуфу.

До схід сонця ми встали і, зложивши речі на фуру, пішли з Алушти по-над берегом моря. Зразу-ж широка дорога круто повертає і йде ген далі від моря. Ми пішли стежкою, між кущами та деревами.

Ранок тихий і чудовий будив усе до життя. Сонце освітлює море і кладе пасма проміння на його поверхню. Вода під промінням вилискується й сліпить очі сяєвом. В ранковій тиші вона здається нерухомою. Ближче до моря спочатку простягаються великі сади і дачі власників, а далі йдуть плантації виноградників.

Коли ми дійшли до перших виноградників, сонце вже підбилося височенько. На плантаціях, як комахня, ворухнулись люди в білих убраннях. То працювали татари, обполюючи та підв'язуючи до пакілля кущі винограду.

Татари.

— Здорові були! — сказали ми в один голос, підходячи до татар.

— Сабаниз хаїр олсун! (добридень!) — гукнуло де-кілька татар, звертаючи на нас увагу.

Почувши таке привітання, підняли голови й інші і, лишивши працю, згуртувались круг нас, цікавлячись тим, що ми за люди.

З розмови ми довідалися, що татари порають по-денно виноградник якогось великого пана. Своїх виноградників мають вони дуже мало і примушені йти в найми, щоб заробити на прожиття.

Всі старші татари, що обступили нас, були люди дорослі, з привмними смуглястими обличчями і чорними ясними очима. Вони, ламаючи московську мову, розказали нам, як найкраще пройти до Гурзуфу.

— Прощайте! — мовили ми їм.

— Савлихнен варниз (бувайте здорові), — загули вони і знову взялися до роботи.

Проїшовши трохи, ми повернули за пагорок. Перед нашими очима з'явилась чудова картина. Велика площа землі, вкрита густим лісом, снізіла в ранковім тумані і закінчувалась високою горою.

Гора помалу спускалась до моря й подолом купалась у хвилях його. То був Аю-Даг (Медвідь-гора). Назвисько своє вона має від того, що на погляд скидається справді на медведя. Гора ся ще більш приваблює увагу тих, хто перший раз її побачить, бо вона вся вкрита густим лісом.

— От за тією горою міститься Гурзуф, — показав учитель.

— А далеко ще до Гурзуфу?

— Та верстов вісімнадцять буде.

— О, се не далеко! В південь будемо, — зауважив хтось із хлопців.

— Ні, навряд. Ходня в горах дуже важка, і добре, коли ми встигнемо прийти туди хоч над вечір.

І дійсно, ця подорож відібрала цілий день. До важкої ходьби долучилося ще й те, що ми збилися з шляху і довго блукали, розбившись на два гуртки. Трапилось це таким чином. Коло одного струмочка, що протікав долиною, ми розмістились, щоб спочити. Частина нас, під приводом Івана, пішла в ліс, лишивши вчителя з де-якими учнями. Нам уже не довелося стрінутися аж до вечора, бо коли ми повернули до того місця, де спочивав учитель і товариші, їх уже там не було. Багато горя набрались ми, поки знайшли шлях, що веде до Гурзуфу. Найбільш довелося перетерпіти Іванові. На його з усіх боків сипались нарікання за те, що підмовив одбитись

від гурту. При кожній нагоді дорогою ми розпитували татар, як краще пройти до Гурзуфу, але з того було мало користи, бо вони не розуміли нашої мови. Зробивши великого крюка, ми обійшли лісами гору Аю-Даг з північного боку і, деручись по байраках крізь гущавину, вийшли таки на місцевість, не так дуже зарослу деревами. Голод і спрага мучили нас, але задовольнити себе ми не могли, бо всі харчі лишилися у хлопців, що пішли з учителем.

Уже в пізній полудень вийшли ми на битий шлях. Аю-Даг лишився за нами. Перед очима знову з'явилося море, а на березі Гурзуф. Дорога спускалась все ближче та ближче до берега моря. Але ми вже її не держались, а навпростець пішли до берега, маючи на увазі дістатись берегом до Гурзуфу.

Після довгого блукання і втоми, якось то відразу наважилися ми скупатись, перше ніж іти далі. Всі тепер були вже певні, що Гурзуф перед нами, і не боялись того, що доведеться блукати.

Вода холодна й чиста освіжила наше тіло, підбадьорила трохи, і ми знову рушили в дорогу.

Перед заходом сонця ми вже увіходили в Гурзуф і цікавились, чи знайдемо тут своїх товаришів. В школі, де мали ми спинитись на ніч, ми довідалися, що нікого ще не було. Виявилось потім, що вони теж досить блукали, поки знайшли дорогу.

Гурзуф — найкраще місце, яке ми до сього часу бачили в Криму. Його всі вважають перлиною Криму. Село Гурзуф міститься по боках високо-

Гурзуф.

стей, що ступнями сходять до моря. В верхній частині Гурзуфа живуть татари, а в долішній — переважно багаті пани, що приїзжають сюди на літо подихати свіжим та чистим повітрям, купатись в морі та намілюватись чудовим краєвидом. Особливо приваблює тут розкішний парк Губоніна. Все тут розплановано й побудовано так, що людина впивається тим чарівним місцем. І море коло Гурзуфу здається кращим, ніж в інших місцях. Вода ніби то чорніє, як воронове крило, і відрізняється од білого піскового берегу.

Ми всі стояли на тому жовто-білому пісковому березі і, милуючись морем, дожидали вчителів з іншими товаришами.

Вони надійшли вже досить пізно, — але всі були веселі й раді, що зустріли нас. Поки розкладали речі в школі, то вже й смеркати почало.

— Ну що, хлопці, — спати чи гуляти? — спитав учитель.

— Гуляти! Гуляти!

— Де підемо?

— До моря. Там найкраще.

Ми всі весело подались до маленької пристані і стали на дощаній кладці. В ту-ж мить, як чайки, почали привертати до нас човни. Татари запрошували поплавати по морю. Учитель одмовлявся тим, що це дорого буде коштувати, але ми намоглися в одну дупку і примусили таки згодитись на наші прохання. Два човни, переповнені веселою дітворою, попливли, гойдаючись на хвилях синього моря.

— Куди бажаєте? — спитав татарин.

— На той бік! — гукнув Іван. — На той берег, що он там за морем!

— Ну, довго довелося-б тобі туди їхати! — сказав учитель.

— А що? хіба далеко той берег?

— Та міряти треба сотнями верстов.

— А що там на тім боці?

— А там Туреччина.

— О! то й слід-би побувати!

— Довгенько, хлопче, довелось би їхати!...

— До гроту хочеш? — спитав татарин, вдаючись до Юрія Павловича.

— Чи до гроту, то й до гроту!...

Ми пройшли між двох скель, що високо вирости з води, і завернули до того „гроту“. Він уявляв з себе велику печеру в скелі; туди можна заїхати тільки човном. Грот сей зветься Пушкінським, бо кажуть, що там часто бував славетний московський поет Пушкін. З того гроту видно чудовий

краєвид моря і частину Аю-Дага, що простягся до моря. Додому повернули ми досить пізно і довго вели розмову про море.

Від Гурауфу до Ялти.

Що не ранок, то все краще. Учора бачили Алушту і впивалися чудовою місцевістю, її горами, повитими сизими туманами, вкритими буйними лісами. Сьогодні ранок в Гурауфі...

Чи зможемо забути цей чудовий ранок? Чи знайдемо через ціле життя місцевість, щоб дихала таким чарівним ранком, щоб приваблювала очі такими краєвидами? Ні. Забути Гурауф — се забути найщасливішу годину в житті, забути чарівний сон. Забути ту ніжну, любу пісню, що співало нам море! Забути те сонце, що, скупавшись десь далеко в морі, виринуло з нього ясне й веселе, розбуджуючи все до життя, вливаючи бадьорість в природу, розсипаючи золотими пасмами проміння і цілуючи всіх тими поцілунками, повними пестошів.

Немає в нас утоми. Бадьорість природи переливається в нас. Замість того, щоб умиватись, ми весело прямуємо до моря і купаємось. Вода холодна, надає сили. Відгуки веселих наших голосів змішуються з шумом хвиль і линуть на суходіл, ховаючись десь далеко між кучерявими садками.

— Досить купатись, хлопці! Вилазь мерщій та готуймось в дорогу.

— Ще трохи купаємось! Так добре!...

— Але-ж нема часу. Краще в другім місці.

Після снідання рушили в дорогу. Спочатку йшли через парк Губоніна. Велитенські столітні дерева вкривали віттям доріжки і ховали нас від сонця. Прохолодою віяло на нас звідусіль. Доріжки переплутались в чудовий визерунок і сходяться до головної широкої дороги, що виводить до моря.

Не доходячи до моря, ми мимохіть зупинились перед величезним деревом, що дивує своєю вродою.

— Се „Платан Пушкіна“. Тут славетний московський поет любив сидіти і дивитись на море.

І дійсно, з цього місця видно безмежну далечинь моря, видно всю його могутність і вроду.

— Посидьмо трохи тут та пождемо своїх візників, — сказав учитель.

— А хіба сьогодні будемо їхати? — запитали ми.

— А вже-ж, бо ви вже досить за ці дні потомились. Звичайно, їхати будемо не весь час, а тільки в тих місцях, де ходити дуже важко і цікавого мало.

Через які десять хвилин з-за саду з'явилося три підводи. Кожна скидалася на балагулу, що нам часом доводилось бачити у чабанів на наших степах в Херсонщині.

Їзда була досить цікава. Весь час їхали по вимощеному гостинцю.

По обидва боки буйно розрослись дерева садів. Своїм віттям вони позвішувались на шлях і часто черкаються по наших балагулі.

Між деревами часто-густо трапляються вишні. Ягоди, вже поспілі, червоніють, як кров, між густим зеленим листям і будять бажання поживитись ними.

Де-які хлопці не перемогли себе і, зіп'явшись у фургоні на бильце, почали похапцем шарпати їх, але вчитель рішучо заборонив це робити. Проїхавши якихось верстов п'ять, ми вїхали в густий ліс. Дорога гадюкою виляся поміж деревами і недалечко ховалася в гущавині.

Ми позлазили з фургонів і розітїшлися по лісі, перегукуючись. Все нас тут цікавило: і голоси пташок, що невгаваючи щебетали над головами, і рослини, а особливо різноманітність дерев. Тут їх так багато, одмінних одно від одного, що її перелічити трудно. До тих, що вже нам були знайомі і ростуть у наших краях, як напр., берестки, дуби, груші й інші, прилучається багато таких, що ми вперше бачимо. Крім листових дерев, ростуть тут і шпилькові (хвойні): сосни, смереки, ялини й інші. Не бачили тільки одного дерева, що раз-по-раз трапляється у нас, — не бачили верби.

Проїхавши який там час лісом, ми підїхали до „Микитського Саду“. Сей куточок Криму вартий того, щоб його оглянути докладніш. Зветься він „Императорскій Никитенскій Сад“. Заснований він ще в 1811 році і, засновуючи його, мали на меті, щоб з нього розповсюджувалися рослини на цілу південну частину України. Довший час так воно й було.

По крутих стежках ми спустились в долишню частину саду. В цій частині бачили багато таких рослин, що ростуть тільки в теплих країнах, де ніколи зими не буває. Бачили ми тут магнолії, лаври, кипариси, а поміж ними трапляється

Ялта з південного боку.

і ливанська кедрина; є коркове дерево й інші. Особливо дивує тут різноманітність троянд. Ними засажено досить велике поле.

З першого-ж погляду це поле зачаровує рясними квітками. Немов якийсь величезний вінок з тисячами різнобарвних квіток хтось сплів і кинув тут на дивовижу людям; тут можна бачити найніжніші їх кольори, починаючи з білих, як сніг, і кінчаючи смуглясто-червоними. Крім різних рослин і моря квіток, приваблює сад ще й тим, що в ньому зроблено все доладу й гарно. Тут і озерця води, і водограї, місточки і т. д. Все це робить дуже приємне враження. Нас всюди водили учні садової школи, що стоїть таки там-же. Вони привітно оповідали нам про все цікаве і обдарували нас квітками. З саду ми вийшли з квітками в руках.

Сонечко стояло вже на південь і нам таки хотілось їсти. Під високим деревом, що стояло

при дорозі, ми знайшли своїх візників і тут же сіли полуднувати, а потім і далі в дорогу.

Не доїзжаючи трьох-чотирьох верстов до Ялти, ми оглянули маєток Масандру. Вся площа навкруги вкрита лісом, і тільки там, де стоять будинки, місце розчищено та позасажувано садами. Особливого, що змогло-б звернути нашу увагу, тут нема нічого, окрім великого царського дворця.

Після довгого часу подорожі по горах та лісах, де не чути гомону людського, ми підїжаємо до Ялти. Давно вже чули ми про це місто з оповідань учителя і дожидали тієї години, коли доведеться побачити його. Ялта заснована греками ще в давні часи. Назва її значить — „беріг“, бо міститься вона між горами при самому березі моря. Потім Ялта перейшла до володіння генуезців; а з 1475 року, разом з іншими береговими містами, прибрали її до своїх рук турки. Після війни Росії з турками, вона перейшла до володіння Росії; була в той час невеличким селом, заселеним татарами, а тепер розрослася у величезний город. В Ялту приїздять хворі на груди ради гарного повітря й тепла, бо Ялта заслонена горами від холодних вітрів, що дмуть з північних країн. Вигляд з Ялти на море — чарівний!

Особливо-ж чарівні місця, що полягають поза Ялтою. Ми пробули там тільки два дні і не змогли докладно розглянути всього, але й те, що бачили, лишиться на все життя в нас, як найкращий спомин.

На другий день, рано по приїзді, ми пішли розглядати місця по-за Ялтою. Ще перед тим ми чули від учителя, що недалеко від Ялти єсть

Ливадія.

водоспад „Учан-Су“ (летюча вода), і всі намагалися піти до того водоспаду.

Пішли ми по шляху, що проходить поуз Ливадію.

Ливадія, це*) великий маєток; він міститься коло самої Ялти і чарує своїми садами розкішними та дворцями. Не знаю, через що ми Ливадію не схотіли оглядати, а всі намагалися, щоб учитель вів нас на Учан-Су.

Від Ливадії звернули ми на другу дорогу, що веде до Учан-Су, і зразу опинилися в якомусь казковому місці. Дорога гадюкою вється поміж різними деревами; кипариси стрункі та високі, каштани з великими шапками листя, тополі і різні тропічні рослини чергуються тут, переплітаються, схиляються над дорогою і захищають нас від сояшної спеки. Повітря було заповнене пахощами

*) В той час, коли писались ці спомини, це був царський маєток.

Водоспад Учан-Су.

квіток, згуками пташинних пісень та шумом мільйонів ріжних комах, що поховалися в гущавині трави по-над дорогою. Ті дев'ять верстов, що треба пройти від Ялти до водоспаду, здаються непоміт-

ними. Верст за дві від водоспаду починається густий сосновий ліс і п'янить нас своїми пахощами. Ми звертаємо з дороги і йдемо стежкою між скелями та горами, вкритими сосновими деревами.

Водоспад вже близько, бо чути, як він шумить. Ще кілька хвилин, і ми бачимо крізь дерева білу гриву води, що падає з високої скелі. Підходимо ближче і без слів спиняємось перед величною картиною. Як зачаровані, стоїмо і дивимось на воду, що падає в глибоке провалля, розлітається навкруги мільонами крапель і відбивається під промінням сонця всіми кольорами. Стояли довго, оглядали його з усіх боків і тільки невблаганий час примусив нас попрощатися з цими чарівними місцями й рушити в дорогу до Ялти.

Назад поверталися ми вже іншою дорогою і типилися новими чарівними місцями.

Вже було пізно, як ми повернулися до Ялти. Все в городі спало. Де-не-де блимали ліхтарі. Тільки море не спало. Воно, як найкраща нянька, співало всім, хто живе тут, свою колискову пісню і оповідало якусь живу казку, що принесло звідкілясь і здалека, з чужих країн. І без слів та казка була зрозумілою і вливала в душу спокій.

Від Ялти до Севастополя.

Оглянувши місця по-за Ялтою, ми рушили далі.

Подорож наша тепер трохи змінилась: до цього часу ми їхали то залізницею, то кіньми, або йшли пішки, а тепер мали поїхати пароплавом по Чорному морю. Почувши про те, ми надзвичайно зра-

діли й нетерпляче ждали того часу, коли підемо на пристань. Іван особливо виявляв бажання „поплавати“ і все поглядав на сонце та вираховував, чи ще багато лишилося до того щасливого часу.

— Коли-б не спізнитись на пароплав! — мовив він неспокійно.

— А спізнимось, то пішки підемо, — одповів учитель.

— Як то пішки?

— А так, як і до цього часу йшли.

— Е, ні — краще морем! ще може встигнемо! — надійно казав Іван і підганяв товаришів.

Пароплав стояв коло пристані і вкривав її чорним димом. На пристані під спекою сонця ворухнулись люди, як комашня. Галас невимовний розлягався по морю. Всі поспішали, гукали, ніхто нікого не слухав... Від берега до пароплаву було сила людей: ті йшли сюди, ті туди...

Ми дістали білети до Севастополя і тільки встигли зійти на пароплав, як зразу він дав третій свисток, засичав, здрігнувся і, піднімаючи хвилі та клубки піни, зійшов з місця.

Пристань лишилася одрізана смугою води. Та смуга все більшала та більшала, а пристань з людьми здавалась все меншою та меншою...

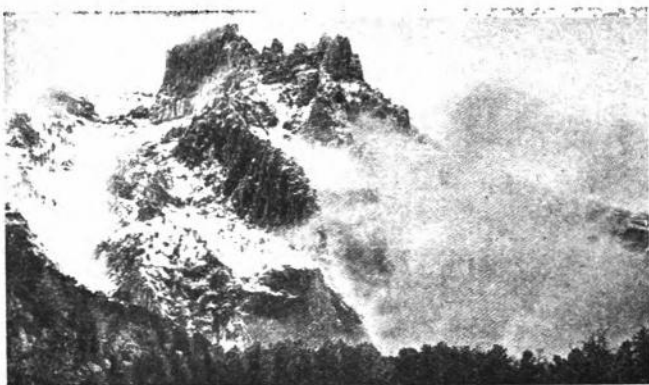
Ми стояли на пароплаві, на верхнім помості, і дивились навкруги. Пароплав що-далі плів усе прудкіш та прудкіш і лишав за собою довгу сріблясту смугу. Ввесь час плвли близько од берега і милувалися чудовими місцями надбережного Криму. Поруч з нами стояв учитель і де-які інші подорожні люди, що їхали разом з нами.

Алупка.

Вони охоче оповідали нам про ті місця, що з'являлися на березі. Спочатку йшли бувші царські маєтки — „Ливадія“ й інші. Вони містяться недалеко від Ялти; будова поринає в буйних садах та лісах. За Ливадією через кілька верст міститься Алупка, де особливо визначається своєю красою Воронцовський парк. Місце се видно з моря не дуже добре, і ми про красоти його довідалися більш із слів тих людей, що їхали разом з нами на пароплаві.

Через який час після Алупки з її розкішними садами та будовами з моря бачимо місце, де полягає татарське село Семейз. Місце се особливо багате виноградниками та розкішними садами і визначається ще великим парком графа Д. Мільотіна. З моря видно великий будинок посеред того парку, що зветься дворцем. З гір, які нам довелося бачити з моря, особливу увагу звертала гора Ай-Петрі (тоб-то гора Святого Петра). В той час, як ми пливли, вона була повита в хмари

Ай-Петрі в хмарах.

і тим ще більше притягала наші зорі. Хмари морем облягали її і тільки іноді в де-яких місцях розривалися, і тоді ми бачили гострі шпилі та чудовні форми цієї гори. Ми всі дивимося з пароплаву на ту гору, невідома сила тягне нас туди, на самий вершечок, але широка смуга води полягла кордоном між нами та берегом. Задовольняємося оповіданнями тих людей, що були там, і довідуємося, що з верхівель Ай-Петрі перед очима відкривається такий чудовий краєвид, що трудно собі й уявити. Кажуть, що хто хоч раз побував на Ай-Петрі, той вже ніколи не забуде її, не забуде того, що бачив з висоти 575 сажнів над морем. Особливо-ж робить вражіння там глибокий колодязь надзвичайної ширини і глибини; той колодязь зветься льодником, бо майже цілий рік стоїть заповнений льодом та снігом. Ще одно диво звернуло нашу увагу. Над морем, між Ялтою і Алупкою в однім місці гора спускається крутою, сторчо-

вою стіною в море. Зверху цієї гори хтось вистроїв надзвичайно гарний палац. Він зветься „Ластівчине Гніздо“, і справді, коли дивитись на нього з моря, то здається, що стіни його висять над безоднею морською і от-от поринуть у бурхливих хвилях. Часами з моря видно високі, напів розвалені башти. Це останки будови генуезців, що жили тут за давніх часів і будували собі кріпості, щоб захищатись від різних ворогів. Від „Ластівчинного Гнізда“ пароплав круто повертає праворуч, бо й берег коло цього місця круто повертає так само. Гори становляться все нижчими та нижчими і переходять в хвилясту низину, що простягається в безмежну далечінь. Не доїзжаючи кількох верстов до Севастополя (нам казали, що по сухому буде верстов 14), ми заходимо пароплавом в затоку до міста Балаклави. Затока ця врізується глибоко в скелі і з моря зовсім її не помітно. Не помітно також і самого міста Балаклави, що полягло тут між скелями та байраками. З першого погляду ця місцевість нагадує величезний чавун з нерівними боками. Тільки коли вже зовсім наблизилися, то а-за високих берегових стін виринають будинки. Нам кажуть, що це місто, але воно не нагадує ні одного з тих міст (городів), що ми бачили до цього часу.

Пароплав стояв тут досить довго, і ми встигли оглянути де-які місця. Особливо подобалася нам висока башта генуезька, що міститься на високій скелі на південь від міста. Це останки будов людей, що жили тут в давні часи. В середині тої башти вприто в давні часи глибокий колодезь,

Скеля Діва і Монах.

і він лишився там ще до сього часу. З ґенуезької башти одкривається на море чарівна картина. Ми стоїмо і любуємось краєвидом, тільки довгий гудок пароплава виводить нас із задуми. Ми поспішаємо на пристань, щоб встигнути на пароплав.

Пливучи морем, ми весь час помічаємо одно явище: з далечини моря, прорізуючи хвилі, цілими табунами поспішають до пароплава величезні дельфіни. Це дуже великі риби. Нам пояснили, що вони завжди плывуть за пароплавом, бо мають поживу, як їм де-що викидають. Граючись та виплигуючи над водою, дельфіни слідкували за нами аж до того часу, поки пароплав повернув у вузьку затоку, щоб підійти до Севастополя. Побачивши це, вони круто повернули і попливли в море. Завернувши в затоку, ми побачили місто Севастополь. Воно стояло перед нами на горі, як на долоні, і здавалось надзвичайно гарним.

Сім годин подорожі по морю трохи стомили

Балаклава.

нас і ми бажали хутчії виїти на берег. Пароплав протягом, різко засвітивши, подає звістку, що пристає до берега. Люди складаються, хапаючись, і стовплюються біля сходу. Пристань теж уся ворухнеться, повна людей. Ми протискуємось крізь сей натовп і простуємо на залізницю, до станції, а там нас дожидає наш вагон.

Сонце ще досить високо, і часу на те, щоб оглянути частину міста, маємо теж доволі.

Севастополь.

На Севастополь гарно подивитись. З високої гори він спускається ступнями та кручами до моря. Через те в Севастополі звідусіль можна бачити море і милуватися його красою.

До вечора ми оглянули це місто з-околя, а все, що було в ньому цікавого з боку історичного й просвітнього, лишили надалі.

До гір! До моря!

Південна Загока.

На другий день ми найперш оглянули музей оборони і познайомились тут докладно з тим, при яких умовах приходилось підчас війни в 1855 році боронити цю твердиню на протязі одинадцяти місяців. В музеї досить цікавили нас ті пляни, що виразно показують увесь рух війська підчас тієї війни і те озброїння та убрання, що тоді вживалося. Особливо-ж нашу увагу звернули зразки кораблів, що тоді вважалися красою чорноморського флоту. Вони здаються такими нікчемними в порівнянні до теперішніх броненосців, що дивуєшся, як могли сі дерев'яні човни виступати проти ворогів. Крім річей, що приходяться до часів севастопольської війни, в музеї нема нічого цікавого, і ми пішли до пристані, щоб перепливти на другий беріг, та побувати на Братському кладовищі. За сорок копійок найняли собі човна і через пів-години були вже коло воріт того кладовища. Нас зустріли два старі солдати, що вою-

вали ще в часи севастопольської війни. Вони водили нас по кладовищу і оповідали про те, що доводилося їм бачити на власні очі. Сумом і жалем віє од цих могил, де поховано тисячі добрих людей. До сумного вигляду цих могил прилучається і сумне оповідання старих вояків. Оповідаючи та згадуючи про своїх товаришів, вони не можуть удержатись від сліз і тим викликають у наших душах ще більший жаль.

З кладовища ми пішли на „Малаховий Курган“ (могила). З сього місця захищали город Севастополь. Ще й у цей час можна бачити там всі підкопи й високі насипи земляні, що було зроблено підчас війни. На самім вершечку на могилі поставлено пам'ятник воякові Корнілову. Пам'ятник зроблено з бронзи і в нього вложено таку думку: „На відкритому звідусіль окопі, Корнілов, що керував військом підчас бою, упав від ворожого ядра, але, не вважаючи на це, дав останній приказ: „Бороніть же Севастополь“. На переднім боці пам'ятника вибито написи, коли вбито Корнілова, а на другім боці вилито з бронзи, як матрос Кішка заряджає гармату. Крім того, тут стоїть висока башта; але в середині в ній ми не були, бо в той час як-раз щось там лагодили. Так само, як і на кладовищі, тут прислужує подорожнім людям севастопольський вояка. Він нас всюди водив і оповідав про ті події, що відбувалися тут підчас війни.

На те, щоб оглянути Братське кладовище та Малахову могилу, ми стратили цілий день.

На третій день пішли оглядати Херсонес або,

як в старовину його звали, „Корсунь“. Міститься він на невеличкому півострові за три верстви од Севастополя. Засновано Херсонес ще за п'ять віків

Херсонес. Церква Св. Володимира.

до Р. Х.; заселили його ті греки, що переселилися сюди з Гераклеї Понтійської, і спочатку він був значним торговим місцем; але перейшовши під владу Византії, він почав підупадати і робитись все біднішим та біднішим. Сталося це через

те, що на Херсонес часто нападали різні дикі народи і знищили все те, що тільки могли знищити. Тепер Херсонес уявляє собою руїну, і тільки спомини про нього ще живуть між людьми, — та напевне ще й житимуть довго. Для нас він цікавий тим, що в ньому хрестився український князь Володимир і звідтіль приніс в своє князівство грецьку віру. Ще й тепер показують те місце, де саме прийняв Володимир християнську віру. Та купеля, де його хрестили, міститься в Херсонеському монастирі, що причаровує погляд своєю будовою. Крім цього, Херсонес цікавий ще й тим, що тут є музеї. Речі, що там містяться, всі знайдено при розкопках цього міста; розглядаючи їх, можна докладно побачити, як жили в старовину греки, і як високо стояло їх мистецьке життя. Ті речі, що ми бачили в музеї, показують, що греки мали особливий хист до утворення всього гарного. Ті пам'ятники, що утворили греки в давні часи, ще й тепер можуть служити зразком для наших майстерників та різьбярів.

Крім того, багато знайдених в землі річей показують, які звичаї панували тоді в людей. Взагалі Херсонес зробив на нас дуже велике враження і показав багато такого, про що ми ще ніколи й не чули.

На четвертий день ранком ми пішли оглянути *біологічну станцію*, тоб-то музеї, де можна бачити все життя морське. Біологічна станція нас просто так зачарувала, і це найдовше лишилося у наших спомінах з усього того, що ми бачили в Севастополі.

Приморський бульвар.

Міститься вона в кінці приморського бульвару, на березі моря.

Найцікавіше там для нас було розглядати *акваріуми*. Це величезні ями з простопадними стінами, заповнені водою. Стіни кожної ями викрашені і розмальовані так, що як дивитись на них, то здається, ніби то дивишся в безмежне море.

Вода в ті ями проходить просто з моря. Труби там так пороблено, що вода завжди міняється, бо в той час, як одними трубами вода вливається, — другими вливається в море. Се дуже потрібно, бо живуть в тих ямах різні морські тварини. А тварин тих там така сила, що всіх і не пригадаєш і не тільки тих, що живуть в Чорному морі, а навіть і з інших морей. Тут можна бачити, як плавають величезні омари, *звізди* (се такі ніби то черепашки, тільки покрівець їх або, як кажуть, панцирь з вапни і збудований так, що нагадує *звізду*), усякі дрібні риби морські, коники і инше.

З біологічної станції рушили ми до вокзалу, бо сьогодні мали вже виїхати з Севастополя.

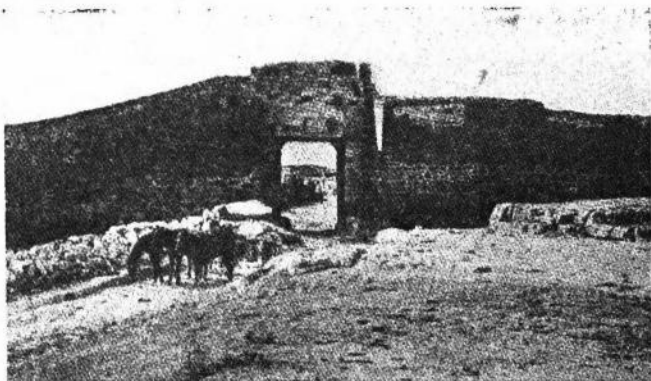
Бахчисарай.

Ми знову у вагоні їдемо. Майже три тижні блукали по горах, і дивним здається після тяжких переходів та подорожей пішком ся їзда. Дорога вється поміж проритими невисокими горами. Проїжджаємо кілька тунелів. Це норн, прориті наскрізь гір, щоб міг проїхати поїзд. Де-які досить довгі, а в одному поїзд іде щось хвилини з десять, і в темряві ми чекаємо, коли покажеться світло, тоб-то кінець тунеля. Признатись, нам це дуже подобалось.

Через кілька годин ми прибули на станцію Бахчисарай і пройшли з станції до міста. З першого-ж погляду воно робить вражіння тим, що цілком не схоже на інші міста кримського півострова. В Бахчисарай ще й по цей час збереглося національне життя татар

Бахчисарай — слово татарське, воно значить: „будинок садів“. Міститься в ложині серед скель, що високо здіймаються голими верхівлями, і уявляє надзвичайно гарну картину. В давно минули часи це була столиця татарського царства. Отже й тепер тими останками, що залишились в йому, приваблює він до себе подорожніх. В самому місті найбільш цікавило нас те життя, що провадять татари, — а їх тут живе більше, ніж яких інших мешканців.

В Бахчисарай все життя проходить на вулицях. На вулицях, розташувавшись, татари торгують

Чефут-Кале.

усяким крамом; на вулицях ріжуть баранів, тут же смажать на шпичках „шашлики“, тут же їдять їх, запиваючи кавою.

З будинків особливу увагу звертає ханський будинок. Це один з останків, що показує, кому належало колись це місто і нагадує про його життя в минулім. Дворець, яко будинок, робить особливе вражіння; цікава в ньому і сама будова особливого зразка, і те убрання хат, що лишилося тут після останнього хана, або було зроблене пізніше по тих зразках, що zostалися в інших старих будовах, або в знімках. Інші будинки в Бахчисараї — на зразок саклі, а то й звичайних європейських домів, як всюди.

Цікаве особливо місце коло Бахчисараю — Чефут-Кале („Мертвий город“)...

Пройшовши „Іосафатовим яром“, ми вийшли вгору і підійшли до високої, місцями напів розваленої стіни.

Тепе-Кермен.

— Це початок неприступної кріпости „Чефут-Гале“, — сказав нам учитель.

Але в сучаснім становищі нічого нема тут такого, щоб нагадувало про неприступність. Сумом віє од сього міста, що колись вважалось за неприступну твердиню. Увійшовши в ворота, ми побачили розруйнований город. Ні душі навкруги, самі стіни стоять і нагадують про те, що тут колись кипіло життя.

Вийшовши за „город мертвих“, ми пройшли кілька десятків сажнів і опинилися над величезним проваллям, що спускалося майже сторч стіною. Далі простягалася на безмежну далечінь розкішна Іосафатова долина. По ній де-не-де виднілися пагорки; порослі усякою зеленню, і нагадували хвилі, що здіймалися на зеленім морі. Праворуч від нас в долині виднілася досить висока гора і звернула нашу увагу своєю формою. Нагадує вона сахарну голову. Та гора зветься

Теле-Кермен (могила кріпость). До неї ми вже не мали змоги піти, але довідалися, що то цілий печерний город. Там налічують до 600 печер і кажуть, що в давні часи в тих печерах жили люди, бо ще не мали таких будинків, як ми, а може не вміли їх і будувати. Взагалі в Криму скрізь багато таких печер в горах, і вони суть ознакою того, що тут здавна жили люди. Печери ті дуже легко рити, бо більшість гір кримських складається з вапняка, а се такий камінь, що його можна навіть звичайним ножиком стругати.

До вечора ми оглянули більш-менш всі цікаві місця навколо Бахчисараю і повернулись до свого вагону на станцію, коли вже стемніло. Це був останній день нашої подорожі, і ми закінчили її тим, що побачили, як моляться „дервиші“. Це татарські монахи або, мовляли татаре, „товариство правовірних“. Хто не був на цьому молінню, той не може собі уявити, до чого може дійти людина.

Ми вже кінчали вечерю, коли Юрій Павлович запропонував тим, „хто не боїться“ і хто не втомлений ще, піти з ним подивитись на службу монахів татарських. Після його попередження, що моління дервишів річ не для всякого може бути приемною, охочих знайшлося не дуже багато. Звичайно, всім кортіло подивитись на це диво, але з одного боку пізня доба, з другого страшенна втома перемогли.

Охочих знайшлося всього пять душ, і ми вийшли з учителем з вагону.

На дворі було темно, як в льоху. Стиха подихав вітрець і сонно шушукався з густолистими

деревами. Хоч і не було більше девяти годин вечора, але місто вже спало, і тільки де-не-де на улицах блимали ліхтарі. Але скоро й вони зникли. Ми покинули місто й почали підніматися на гору. Спочатку йшли дорогою, що вирізувалася з темряви, як біле полотно, а потім звернули з неї й пішли навпростець. Йшли порослями, по нерівному місці; часом невідомо звідкілья виривав перед очима кущ і, розбуджений нами, шелестів трівожно та хвоськав тонкими галузками в повітрі, часом з-під ніг випорхував якийсь птах, або вискакував тушканчик і приковував нас несподіванкою на якийсь мент до місця. З перепонами, з підвищенням настроєм перейшли ми й татарське кладовище з важкими кам'яними плитами і підійшли до мечеті*). Круг неї в кількох місцях горіло багаття, а кругом нього стояли татари.

Ми увійшли в притвор мечеті або, так би сказати, бабинець. При вході в саму мечеть стояв татарин в білому убранні і, коли ми хотіли пройти туди, перепинив нас.

— Не можна хіба? — спитав Юрій Павлович.

— Можна, чому неможна? Можна, — відповів татарин, — але треба скинути всім черевики, бо в наш храм обутими входити гріх.

Ми скинули черевики й увійшли в середню осяяної багатьома свічками церкви.

Поволі сходились татари-дервиші, і моління почалося тільки по девятій годині вечора. В мечеті посередній був розісланий килим, і на

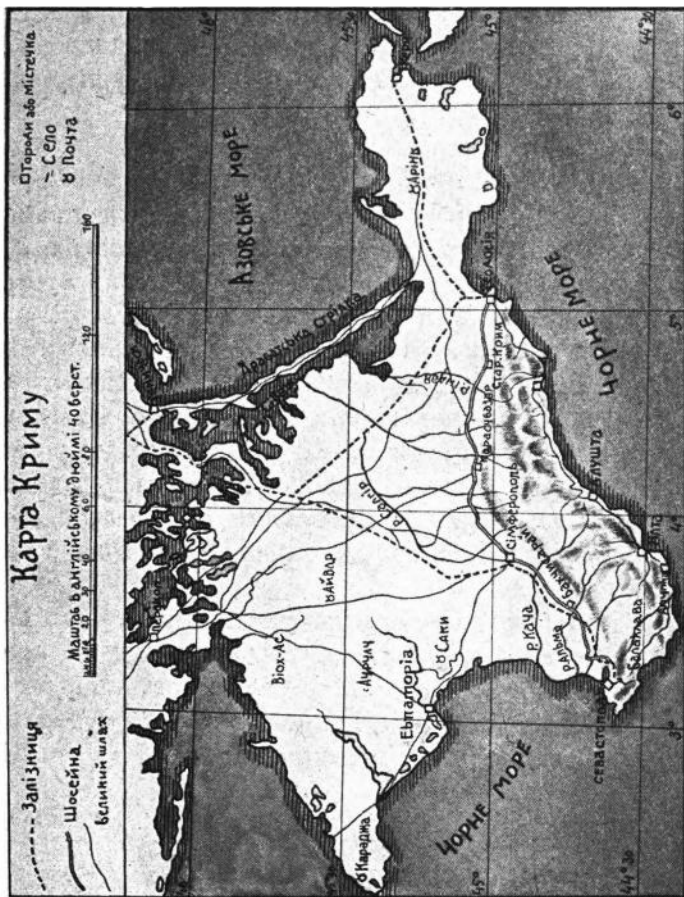
*) Мечеть — церква татарська.

п'ятому стояв гурт дервишів. Всі вони були звернені обличчям на схід і кланялися своїй святині. Потім щось з 30 чоловіка сіли в коло і почали слухати читання Корана, що струмком лилося з уст якогось молодого хлопця. Коли замовк читач, тоді з того гурту, що сидів у колу, вийшов молодий мулла (татарський священник), сів посеред кола і почав читати молитви. Дервиші гуртом голосно закінчували ці молитви словом „амін“. Після цього власне й починається гуртова молитва. Спочатку вона не викликає особливого почуття, і ми слухали її спокійно, але що-далі — настрій дервишів усе підіймався, а разом з тим голосіння їх переходило в щось страшне. Розхитуючись на всі боки і викрикуючи „Ля-Іллях, Іль-Алах“, вони схоплюються на ноги, потім гуртуються, обіймаються і починають скажено тапцювати, випускаючи з горла страшні, хрипкі звуки. Так вони провадять свою молитву, чи краще сказати — дикий танець, поки не почнуть падати в знесиллі. Потім сідають всі коло тих, що попадали і, знеможені та запінені, починають знову молитву; доводять вони її до того, що й першу. Стомлені зовсім, вони йдуть до другої кімнати, п'ють каву і знову починають те „вертіння“, — і так до ранку...

Дуже важке вражіння зробило на нас те моління. Воно не нагадує ні благання, ні подяки, а щось дике, якийсь божевільний танок, що доводить до нестями.

Під цим вражінням ми вийшли з мечеті і подалися до станції. Місто спало. Тільки струмочки,

•

ляучись з водограїв, будили тишу ночі, що лягла над цим чудовим, казковим містом.

На станції вже стояв потяг, — і ми попрощалися з чарівним Кримом та рушили в наші рівні степи.

*

Наша подорож скінчилася. Ми повертаємо знову в наші степи, де нема ні гір високих, ні лісів густозелених, ні моря з його вродою. А проте нам хочеться в ті степи, бо вони нам рідні, бо манять нас на своє широке лоно. Там широко й любо, нема перепон ні думці, ні зорам. Навкруги безмежна далечінь, вкрита літом хлібами і взімку білими снігами, що нагадують замерзле море. Манять нас степи, а найбільш хочеться побачити рідних та товаришів і розказати їм про свою подорож та про те, що ми бачили і що знали за цю подорож.

Хоч і не довго ми пробули в Криму, хоч і не велику місцину обійшли, та багато знали про нього, бо що-вечора майже вели з учителем розмови про весь Крим, і спомини про цю подорож будуть найкращими в нашім житті.

Зміст:

	Стор.
Щасливий день	5
Збори і перший день подорожі	12
Від Симферополя до Алушти	23
Алушта	32
Дорога до Гурзуфу	38
Від Гурзуфу до Ялти	44
Від Ялти до Севастополя	51
Севастополь	57
Бахчисарай	63

Того-ж автора видано:

Про Світ Божий. Бесіди про природознавству,
з 47 мал., вид. 3-є.

Життя рослин. Анатомія і фізіологія рослин,
з 20 мал., вид. 2-є.

До гір! До моря! Оповідання з подорожі дітей,
з малюнками і картою Криму, вид. 2-є.

Світова мандрівна краплини води, з малюнками,
вид. 3-є.

Дивовижні рослини. Про рослини теплих країн,
з мал., вид. 2-є.

Про горобця славного молодця, опов., з мал.,
вид. 3-є.

Українські назки, вип. I-й (з ілюстр.).

Українські назки, вип. II-й (з ілюстр.).

Хто такий В. Винниченко. Біографія першого
міністра України.

Новелі. Книжка I.

Буржуазне і соціалістичне виховання.

Переклади:

Р. Кіплінг. Казки (з малюнками).

Нелло та Патраш і інші оповідання (з мал.).

Р. Кіплінг. Брати Моуглі, оповідання про дитину,
що зросла серед вовків, ч. I і II, (з мал.), вид. 2-є.

Томпсон і Льюїс. Семейство лисів і інші оповід.
(з ілюстр.).

Томпсон-Сетон. Подорож дикої качки (з ілюстр.).

Томпсон-Сетон. Вулі, чабанський пес (з ілюстр.).

Томпсон-Сетон. Мандрівна кішка (з ілюстр.).

М. Богданов. Як іде життя в світі (оповід. старої миші).

Раб. Тагоре. Садівник.

А. Богданов. Діалектичний матеріалізм.